

ORTAK DUYUŞ BIÇİMİ OLARAK ATASÖZLERİNİN ANLAMBİLİMİ*

The Semantics of Proverbs as a Form of Common Sense

Prof. Dr. Kubilay AKTULUM**

ÖZ

Anlambilim bir sözcüğü, kavramı en az iki eksenle tanımlamaya dayanır: dizimsel eksen ve dizesel eksen. Birincisi, “dil birimlerini söz zincirinde birbirlerini izlemeleri bakımından incelemeye” dayanır; ikincisi ise “değiştirim sonucu birbirinin yerini alabilen ve aynı düzeye bağlanan birimler arasında kurulan düşey bağıntı” üzerinde odaklanır. Birinci aşamada sözdizimsel bir çözümleme yapılır, sözcüklerin aralarındaki ilişkiler ortaya konulur. İkinci aşamada sözcükler seçilirken anlamlarına göre bir tercih yapılır. Bu aşamada sözcüklerin anlamsal ilişkileri eşanlam, karşıt anlam, çokanlamlılık gibi ilişkilerle tanımlanır. Buna, kapsayan, kapsanan, parça ve bütün ilişkileri gibi başka türden ilişki biçimleri eklenir. Bir atasözünde (ya da genel olarak atasözlerinde) söylenmek isteneni, anlamı kavramanın yolu önce bu türden ilişkileri göz önünde bulundurmaya bağlıdır. Kültürel arka plan böyle bir dilsel yapılanmayı tamamlar. Bir atasözünün yerleşik motiflerinin başka bağlamlarda yinelenmesi ise bir diğer sorgulama konusudur. Öyleyse sözdizimden başlayarak bir atasözünü, bir düşünce biçimini (ortak duyuyu; bir folklor araştırmasının temel nesnesi ortak duyusun özgüllüğünü) ortaya çıkarmaktır) anlamlandırmak ona ilişkin “gerçekliğin koşulunu” belirlemektir. Dizimsel ve dizisellik bakımından bir atasözünün dilsel ve söylemsel özgüllüğü ortaya konulduktan sonra doğal olarak bağlam üzerinde odaklanılarak anlamsal sorgulama sürecine geçilir, böylelikle ele alınan nesnenin (atasözü) gerçeklik koşulları (arkasındaki kültürel, değersel, düşünsel birikim, bağlam) irdelenir. Pragmatik düzlemde bir göstergeler dizgesi olarak atasözleri ile kullanıcıları (bir kişi, toplum) arasındaki ilişkilere bakılır. Böylelikle atasözlerinin birer dilsel edim olarak etki sorgulamaları yapılır. Kuşkusuz kısa bir yazı içerisinde atasözlerine ilişkin tüm bu sorgulama unsurlarını tamlığı içerisinde tanımlamak, işleyişlerini belirlemek olası değildir, çalışmaya bir sınır koymak zorundayız. Biz, daha çok Yves-Marie Visetti ve Pierre Cadiot’un, atasözlerinin anlambilimsel sorgulamasını yaparlarken önerdikleri anlambilimsel (yapısal/göstergebilimsel) çözümleme modelindeki çözümleme aşamalarına koşut olarak atasözlerinin sözdizimsel, söylemsel ve anlatsal boyutlarına yönelik kimi kısa belirlemeler yapmakla yetineceğiz. Bu türden bir yaklaşımda amaç, yapısal anlambilimin verileri kullanılarak kısa biçimler altında konumlandırılan atasözlerinin anlambilimsel çözümlemelerine yöntemsel katkı sağlayacağını düşündüğümüz kimi hareket noktalarını belirleyerek söz konusu verileri kısa bir uygulamayla somutlaştırmak, böylelikle ortak duyusun ürünü olan atasözlerinin söylemsel işleyişine yönelik kimi ipuçları vermek olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Anlambilim, paremiyoloji, atasözü, Marie Visetti/Pierre Cadiot, göstergebilim, motif, metafor.

ABSTRACT

Semantics is based on defining a word in at least two axes: the syntactic axis and the serial axis. The first is based on "examining the units of language in terms of following each other in a chain of words"; the second focuses on the "vertical relationship established between units that can replace each other and are connected on the same level". In the first stage, a syntactic analysis is made, the relationships between words are revealed. In the second step, while choosing the words, a choice is made according to their meanings. At this stage, the semantic associations of the words are defined by their relationships to synonyms, antonyms, and poly-meanings. Other types of affiliation forms, such as inclusive, explicit, implicit and part-and-all relationships may also be added to this. The way to grasp the meaning, that is what is meant in a proverb (or proverbs in general), depends primarily on considering such relationships. Cultural background complements such a linguistic structuring. Another question concerns the repetition of the established motifs of a proverb in other contexts. So, to begin with syntax, making sense of a proverb, a way of thinking (common sense; the main object of a folklore study is to reveal the peculiarity of common sense) is to determine the "condition of reality" related to it. After revealing the linguistic and discursive uniqueness of a proverb in terms of its syntax and seriality, the process of semantic questioning is naturally focused on the context, thus the subject's (proverb) reality conditions (culture, value, intellectual accumulation, context) are examined. On the pragmatic plane, the relationship between proverbs and their users (a person, a society) is viewed as a system of signs. In

* Geliş tarihi: 25 Şubat 2021 - Kabul tarihi: 05 Eylül 2021
Aktulum, Kubilay. "Ortak Duyuş Biçimi Olarak Atasözlerinin Anlambilimi" *Millî Folklor* 131 (Güz 2021): 75-86

** Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, aktulumk@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0001-9929-937X.

this way, the effects of proverbs as linguistic acts are questioned. Undoubtedly, it is not possible to describe all these elements of inquiry regarding proverbs in a short article or to determine their functions. Therefore, we have to put a limit on the study. We will be content with making some brief determinations on the syntactic, discursive and narrative dimensions of the proverbs, parallel to the analysis stages in the semantic (structural / semiotic) analysis model that Yves-Marie Visetti and Pierre Cadiot suggested while doing the semantic questioning of the proverbs. The aim of such an approach is to identify some starting points that will make a methodological contribution to the semantic analysis of proverbs that are positioned under short forms, by using the data of structural semantics, and reifying the data via a short application, thus giving some clues about the discursive functioning of proverbs as products of common sense.

Key Words

Semantics, paremiology, proverb, Marie Visetti / Pierre Cadiot, semiotics, motif, metaphor.

Yves-Marie Visetti ve Pierre Cadiot, *Motif et Proverbes, Essais de sémantique proverbiale* (Motifler ve Atasözleri, Atasözünün Anlambilimi Denemeleri) adlı kitapta, sözlükbilim ve metinbilim kuramları ışığında (ayrıca fenomenolojik bir tutumla) atasözlerinin söylemsel özelliklerini olduğu kadar metin düzeyinde anlatsal boyutunu kavramaya yönelik bir dizi tanımlama yaparlar. Atasözlerini daha çok dizimsel ekseninde tanımlamaya çabalayarak anlam üretim süreçlerini ortaya koyarlar. Hatta atasözlerinin dilbilimsel ve göstergebilimsel verilerin ışığında yorumlanabilmesi amacıyla *yorumsal bir model*'den söz ederler (bu modelin aşamalarına değineceğiz). Daha çok Greimas'ın ve François Rastier'nin uyguladıkları biçimiyle atasözlerinin anlambilimsel, sözlüksel, metinsel ve anlatsal biçimleri üzerine kuramsal belirlemeler, tanımlamalar yaparlar. Son aşamada atasözlerinin anlamsal olarak kendilerine özgü görünüşleri, arkalarında gizli *insansı özelliklerin* temsilî yanında bir tür olarak nasıl sınıflandırılmaları gerektiği, antropolojik ve değersel statüleri Claude Lévi-Strauss'un önerdiği, bir simgesellik düşüncesi üzerine oturtulan mit tanımlamaları karşısındaki konumları açısından tanımlanmaktadır. Mit ve atasözü arasında bir yaklaştırma yapılırken daha çok ayrımlar üzerinde durulur. Örneğin, bu ayrımlara göre, atasözü mitte olduğu gibi versiyonlar (benzer metin) yerine varyasyonlar (çeşitleme) ve varyantlar (eş metin) üzerine dayanır. Buradan hareketle yazarlar, C. Lévi-Strauss'un *Yaban Düşünce* adlı yapıtını kendi sorunsallarına koşut biçimde değerlendirirlerken mitlerle ortak duyuş arasındaki ilişkileri göstermeye, atasözlerinin içerdiği ortak duyuş kavramını anlambilimsel bir tutumla konumlandırılmaya uğraşırlar. Böylelikle atasözleri konusunda süregelen yorumsal ve değersel aşırılıkları indirgeyerek ortak duyuşun bir "*mikro tür*" olarak nasıl konumlandırılabilceği konusunda önermeler yaparlar. Bunun için önce atasözlerinin içsel işleyişlerini gözlemleyerek anlam üretim süreçlerini kavramak gerekir.

Bu çalışmanın sınırları içerisinde atasözlerinin antropolojik bir görüngüde nasıl konumlandırıldıkları üzerinde değil, sözcüksel, söylemsel ve metinsel olarak yorumsal modelin temel görünüşlerinin *ortak duyuş* kavramına koşut olarak hangi aşamalardan oluştuğundan söz etmekle yetineceğiz. Buna koşut olarak atasözlerinin bugüne kadar yapılan tanımlamalarını yinelemeden, yalnızca dilsel anlambilimsel bakımdan işleyişlerine yönelik kimi tanımlamalar yapacağız.

Batı ülkelerinde "*paremiyoloji*" (atasözlerini inceleyen bilim) konusunda uğraş veren, kuramsal tanımlamalar yapan onca kuramcının, araştırmacının (J.C. Anscombe, P.J. Arnaud, C. Buridant, M. Conenna, J.M. Gouvard, A.J.. Greimas, G. Kleiber, H. Meschonnic, C. Michaux, J. Paulhan, L. Perrin, F. Rodegem, C. Schapira, I. Tamba, P. Zumthor) çalışmaları atasözlerini kesin tanımlamalara indirgemekten uzak bir görünüm sergilemekte, aralarında tanımsal pek çok ayırım göze çarpmaktadır. Bunun başlıca

nedeni büyük ölçüde atasözlerinin yapısal anlambilimsel işleyişlerinin göz ardı edilmesi, atasözlerinin ağırlıklı olarak düz anlam düzleminde tanımlanması, daha da kötüsü incelemeye değer bulunmamalarıdır. Söz konusu çalışmalarda değişik dönemlere, bölgelere göre atasözlerine yüklenen işlevlerin çeşitli olduğu konusunda bir uzlaşma olması yüzeysel gözlemlere bağlı bir çıkarımdan başka bir şey değildir. Yöntem konusunda ise ayrımlar hemen göze çarpmaktadır. Akademik bir görüngüde atasözleri konusunda yapılan tanımlamalar filolojik ve folklorik tanımlamalarla buluşturulsa da kendine özgü bir söylem biçimi olarak atasözlerinin anlamsal işleyişi konusunda kuramsal düzlemde çok az tanımlama yapılmıştır. Atasözlerinin bir “*ortak duyuş*” olarak tanımlanmaları bir ulusun kendine özgü gerçeklik algısını dışlaştırdığı türünde tanımlamalar ise bildik, sıradan, basmakalıplaşmış tanımlamalardır. Oysa bir inceleme nesnesini çözümlerken dıştan içe değil de önce içten dışa giderek kendi özgüllüğü, içsel işleyişi içerisinde kavramak daha etkili ve doğru bir sonuca ulaşmanın bir gereğidir. Kuşkusuz dışsal veriler gereksinim duyulduğunda kullanılabilir ancak anlam üretimi öncelikle dilsel yapının özgüllüğü ortaya çıkarılarak kavranır. Bu yapılmadığında ortak duyuşun (bir toplumun kendine özgü gerçeklik algısının) yeterince kavranamayacağı, en azından eksik kavranacağı gibi bir sonuca ulaşılır. Bir toplumun temel iyisi olan dilin göz ardı edilmesi, anlam üretim potansiyelinin dikkate alınmaması ciddi bir kayıp olacaktır. Kısacası içerik yanında dilsellik, türsellik ve sözeleme biçimleri bakımından atasözleri kültürel bir durumu kendine özgü biçimsel özellikleriyle belli ederler. Anlam odakları aynı zamanda yapının içsel işleyişinde aranmalıdır. Buna göre atasözleri yalnızca kendilerine özgü değersel (fr. axiologique) bir içeriği açıklamaz, aynı zamanda bir mikro-tür ya da kısa biçim olarak, biçim ve işlevsel değişimleri içerisinde, ortak duyuşun temel yapıcı bir unsuru olarak karşımıza çıkarlar. Tümünü olmasa bile ayırıcı ve özgül özelliklerini de yapılarıyla da belli ederler. Öyleyse onların değersellikleri yapıları, yani dilsel işleyişleri üzerinden de belli ölçüde kavranabilecektir. İşte, Visetti ve Cadiot, yapısal anlambilimin verilerini kullanarak ve göstergebilimsel bir tutumla yalın, sıradan dilsel (dilini, her biri belli bir işlevle donatılmış olan, - aynı zamanda kültürel ve düşünsel bir arka planı bulunan - göstergelerden oluştuğunu unutmamak gerekir) ve yaşamsal bir deneyime indirgmeden (çünkü yalnızca bir içerik değil bir yapı da söz konusudur), atasözlerine böyle bir perspektiften bakarlar. Atasözlerinin gerisinde kapalı bir anlam, kültürel bir “*arka-plan*” bulunduğu gibi sıradan bir varsayıma bağlanmak yerine önce onların söylesel özelliklerini kavramaya uğraşırlar. Buna göre “*küçük-mitler*” olarak tanımlanan atasözleri iç içe geçen dört aşamalı bir açılımla anlambilimsel bakımdan çözümlenmeye çalışılır.

Anlamın üretim evreleri motifleri, profilleri (görünümleri) ve izlekleri içermektedir. Bunlar anlamın mikro üretim evrelerini belirttikleri gibi *anlambilimsel biçimler* araştırması için temel unsurlardır (buna karşın Visetti ve Cadiot daha çok dilsel motifleri odağa alırlar). Bu nedenle üç “*anlam düzeni*” belirlenir. Bunlar iç içe geçer, yorumsal aktivitenin ana unsurları olurlar.

Motifler biçimbirim düzeyine ilişkindir, bunlar anlamın en küçük birimleridir; yinelenebilirler, değişkenlik ya da bir alandan başka bir alana taşınabilirlik, aktarılabilirlik özelliğine sahiptirler.

Profiller, sözlükbirimlerin ayırıcı değişmezlerini belirtirler, sözlükbirimler dinamik birer yapı olarak dizensel bir eksenle anlamsallıkları (belli bir alana aitlikleri) bakımından kendi içlerinde tanımlanırlar. Ardından gelen *izlekler* ise dilsel, durumsal, göstergebilimsel bir izikleşme sürecine ilişkindirler. Bir dizgenin devinimsizleştirici dizgesi içerisine kapatılmayan böyle bir yaklaşımda söz konusu üç aşama her düzeyde birbirle-

rini etkileyebilir, bu da genel anlambilimin durağanlaştırıcı yaklaşımından ayrı bir yaklaşımdır. Atasözleri, böylelikle yalın bir dil düzeyinden söylem düzeyine çekilirler. Örneğin, bir yüzyıldan ötekine aktarılmalarının, yeni koşullarda (örneğin, sanal ortamda karşımıza çıkan anti-atasözleri) yinelenmelerinin, böylelikle varlıklarını sürdürmelerinin nedeni budur. Ortak duyuş, basmakalıplaşmış yapıların olduğu gibi yinelenmesi değildir. Kökeni eskilere uzanan atasözlerini yeni koşullarda yineme, uyarılma onlara devingenlik kazandırmanın en etkili yoludur (Jung'un tanımladığı biçimiyle atasözleri, ortak bilinçaltının arketipleri olarak da görülebilir – evrensel özleri değişmese de arketipler biçim değiştirebilirler; Batı kültürlerinde, sözlüklerde atasözü “*bir şeyin ilk biçimi*” olarak da tanımlanır).

Anlambilimsel bir yaklaşımda inceleme nesnesinin anlamı yanında işlevi *düzanlam* ve *yananlam* ayrımına göre de belirlenir. Atasözlerinin türsel özelliği ilk anda böyle bir ayrım üzerinden açıklanır. Buna göre, önce düzanlama bakarsak, atasözü deyimsele ya da kalıplaşmış bir biçimdir, göndergesel yani anlambilimsel bir değişmezliğe sahiptir, önceden kurulu bir anlamı vardır. Bu bakımdan her konuşucu için bir uzlaşma ile belirlenmiş, ortak dil düzgüsünün (kodunun) bir parçasıdır. Düzanlam, atasözünü sınıflandırma ölçütlerinden birisidir. Özel durumlara bağlı kalmadan törel bir gerçeklik düzeyi bu ölçütle belirlenir. Bu bakımdan atasözü özel olgulara ilişkin bir sav olmaktan çok, yapıcı bir düzenlilik düşüncesine uyar. Bu anlamda atasözü yalnızca ve olduğu gibi alıntılanmaya elverişli hazır (basmakalıp) bir yargı biçimidir. Atasözünü söyleyen onun üreticisi değildir, çünkü atasözü bir uzlaşımın, ortak duyuşun ürünüdür. Öznesi çoğul, bildirisi tekindir. Kısacası her atasözü bu anlamda “formüller ya da arketipler biçiminde” “ataların bilgilerini”, ortak belleğin içinde yer etmiş uzlaşmış bir *doxa*'yı (toplumsal bir düşünceyi, yargıyı vb.) aktarmaya yarar. Yalın bir düzanlamanın ötesinde ortak bir deneyim izlekselleştiğinde (çünkü mikro bir içeriği vardır) atasözü “*küçük bir mit*” olarak algılanmaya başlar. Atasözü, I. Tamba'nın söylediği gibi (Tamba 2000: 43) kendi kendine yeten (fr. autarcique), zamandışılaşan, diğerlerinden ayrı bir yargı olur (mitsel yani budur). Atasözü metaforlaştığında ise artık yananlama ilişkindir. Bu nedenle “parremiyoloji” çalışmalarında metaforik kullanıma yoğun ilgi gösterilmektedir. Bu noktada da kimi şeyler söylemek gerekiyor.

Atasözlerinde metaforik düzeyden söz edilirken

- a- bir atasözünü oluşturan terimler arasındaki metaforik ilişkilere bakılabilir (dizimsellik aynı zamanda bu aşamaya ilişkindir);
- b- daha genel olarak metafor, atasözlerinin anlambilimsel, bileşimsel ve uzlaşım-sal örgütlenmesinin iki düzeyi arasındaki ilişkide konumlandırılır;
- c- ya da bir atasözünün metaforik bileşeni bir kullanım bağlamıyla ilişkisine göre konumlandırılır.

Birinci kategoride sözbilimin (retoriğin) alanına başvurularak atasözünü oluşturan terimler arasındaki ilişkiler gözlemlenerek yinelenen “ana-kalıplar” (fr. schème) belirlenir. İnsan, canlı/canlandırılmış, somut ana-kalıpları bu kategoridedir. I. Tamba şu iki örneği verir: “*Un clou chasse l'autre*” (Çivi çiviye söker); “*la vengeance est un plat qui se mange froid*” (İntikam soğuk yenen bir yemektir). “Eylem” (fr: “chasser” → “kovmak”; Türkçe aktarımda “sökmek”) “çivi”ye bir canlılık özelliği katmaya yarar; “*soğuk yenilen bir yemek*” denildiğinde soyut bir terim olan “*intikam*” sözcüğüne somutluk özelliği kazandırılır. Daha çok düzanlama yönelik bu türden çözümlenmeler atasözünün metaforik kullanımına pek bir yenilik katmaz. Kimi atasözlerinin unutulmasının nedeni budur.

İkinci kategoride metafor, atasözlerinin uzlaşımsal ve düzenleyimsel anlamları arasındaki ilişki olarak değerlendirildiğinde, tümcenin düzenleyimsel anlamı genel uzlaşımsal anlama bağlayan anlamsal yapı ya da ilişkiler üzerinde durulur. Amaç, atasözünün düzenlamından başka metaforik anlamını kavramaktır. Eğer her iki düzey aynı göndergesel alana bağlıysa düzenlam işler, tersi durumda metaforik anlam (yananlam) devreye girer. Anlamsal, sözlüksel ve pragmatik çözümler bu kategoriye ilişkindir. I. Tamba'nın örneklerini yinelersek;

- “*Her doğruyu söylemek iyi değil.*” (Bu söz konusunda, sözlüklerde kimi doğrular kişiyi gereksiz yere üzebileceğinden söylenmemesi gerekir açıklaması yapılır).
- “*Bir kez içen içmeye devam eder.*” (“Huylu huyundan vazgeçmez” karşılığında)
- “*Sıcak sudan yanmış kedi soğuk sudan korkar*” (“Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer” karşılığında).

İlk sözde uzlaşmış, düzgülenmiş içerik kullanılan terimle uyusmaktadır. Belli bir durumla genel yargı arasında bir bağlantı vardır; var olan içerik söz konusu durumda yalnızca alıntılanır. Bir göndergesellik işleviyle yerleşik bir anlam özel bir durumda yinelenir. Atasözünün düzenlamı ya da bileşimsel anlamı yinelenir. Kullanılan terimin (doğru, gerçek) anlamı genel sözdizimsel yapıda kavranır.

İkinci sözde alışkanlıklardan vazgeçmeme durumu “*içmek*” terimiyle karşılandığında kontrol edilemeyen bir alışkanlık durumu bir imge üzerinden açıklanır. Burada atasözü, basmakalıplaşmış bir tutuma gönderme yapar, söz bir prototip (ilk örnek) işlevi görür. İmge yoluyla metaforlaştırılan ya da figüratif bir değer yüklenen bir atasözü iki anlam içerir: İlki, bileşimsel ya da deyimsel, anlamı belirli bir durum konusunda düzenlam düzeyinde bir yargı bildirir, görgül yani deneysel bir gözleme ilişkindir. İkincisi uzlaşımsal bir anlamdır, insanın tutumuna bağlı olarak çıkarılan genel bir kurala ilişkindir. Atasözünün durağan biçimi konusunda standart bir yorum söz konusudur, bu, atasözünün kalıplaşmış anlamına karşılık gelir. Bu biçimiyle atasözü, tümcesel değerini kaybetmeden, tümcesel anlamının ötesine geçerek değişik durumlarda kullanılabilir özelliktedir. Öyleyse “*Bir kez içen içmeye devam eder*” sözü yalnızca bir kişi değil daha geniş anlamda kötü bir alışkanlığı olan her kişi için kullanılır.

Üçüncü sözde kedinin tutumuyla insan arasında simgesel bir bağ kurulur. Bileşimsel anlam uzlaşımsal anlamla iç içe geçer.

Dumarsais bu türden çift anlamlı yapılardan, metaforla oldukça yakınlaşan birer “*alegori*” olarak söz eder. Bununla asıl anlam bir karşılaştırma üzerinden açıklanmayan bir anlamı açıklar: “*Alegorik atasözlerinin ilk önce doğru olan kendi anlamları vardır, ancak bu bizim esas olarak duymak istediğimiz şey değildir.*” (bkz: Tamba 2000:43) Birer mikro anlatılar olarak alegorik atasözleri sözcelerin parçaları gibi işlerler, ancak onlara bağlama göre başka anlamlar yüklerler.

Anlamsal ve pragmatik düzlemde ise atasözlerinde beliren metaforik ilişki bağlam dikkate alınarak kavranır. Bu durumda atasözünün tümcesel ve kalıplaşmış anlamı dikkate alınır. I. Tamba, Hervé Le Bras'dan alıntılıdığı şu kesite yer verir:

Çok sayıda göç olayında, bireyler gittikleri yerlere hızla uyum sağlarlar. Tek başlarına veya küçük gruplar halinde gelirler, gittikleri yerin diğer sakinleri gibi davranmaya çalışırlar. Bir Senegal atasözü, herkesin tek ayak üzerinde yürüdüğü bir köye vardığımızda, tek ayak üzerinde yürümeye başlamanın en iyisi olduğunu söyler (Tamba 2000: 43).

Senegal atasözü metaforik bir işlevle alıntılanır, izleğin (göçmenler) parçası yapılıdır. Burada söylemin yerdeşliğine katılan bir dış gönderge işleviyle kullanılır. Atasözü-

nün kalıp anlamı asıl söyleme uyarlarıdır. İki ayrı durum (göçmenler ve atasözünün anlamı) özdeşleştirilerek etkileme/ikna etme gücü artırılır.

Atasözlerini bu görüngüde incelemek tarihsel, toplumsal, kültürel kodları göz önünde bulundurmaya gerektirir, atasözlerinin metaforik anlamları bu unsurların göz önünde bulundurulmasıyla açıklanır.

Bir atasözü, tümcesel anlamı, genel kural veya dünya düzeni konusunda resmî anlamına bağlanan bir imge aktardığında metaforik kabul edilir. Bu nedenle, bu tür atasözlerini belirtmek için metaforik atasözünün eşanlamlı, imgesel veya figürleştirilmiş kullanımlarına başvurulur. Kanıtsal (fr. argumentatif) bir metafor olarak atasözü bir söylemin geçerliliğini haklı göstermek için sıklıkla kullanılır. Onun özelliği, belirli durumları genel kabul görmüş bir ilkeyle açıklayan atasözlerini daha da ikna edici kılmaktır. Yine Dumarsais’ye bakılırsa atasözü ikili anlamıyla alegorik bir türdür, figürsel özelliğiyle çiftdeğerlidir, bu nedenle alegorik bir yapıya sahiptir. Atasözü, alegori gibi iki ayrı göndergeselliğe sahiptir; tek bir sözceden iki ayrı anlam (yerleşik/düzanlam yanında çağrışımsal/yananlam) çıkarılır. Buna atasözünün kanıtsal işlevi eklenir.

Bu kısa tanımlamalara koşut biçimde alabildiğine teknik bir jargon kullanan Visetti ve Cadiot’nun yaklaşımları biraz daha belirginlik kazanır. Atasözlerinin türsellik sorgulamalarında söz konusu tanımlamaların uzun uzadıya açıkları yapılır. Yaklaşımlarını kısaca özetleyelim (Visetti ve Cadiot 2006:133).

Dizimselliğe ilişkin, Greimas’ın *yapısal anlambilim* ve Rastier’nin *yorumsal anlambilim* çizgisinde konumlanan birinci aşama (A) bir “*anlatsal düzen*” (fr. scénographie. Türkçesi: sahneleme) ya da yapı aşamasına karşılık gelir. Betisel (figürsel) bir katmandan oluşan bu aşama bir deneyim düşüncesi de içerir. Niyet, öngörü, tasarımı gibi yönelimler üzerine oturtulduğunda bir imgelem (toplumsal imgelem) düşüncesine göre işler. Günlük yaşamdan kısa bir parçaya indirgenemeyecek olan atasözü, imgelemsel, kipliksel, değersel ve mitsel temsillerle bir “*amblem*”, daha açık bir anlatımla bir “*simge*” değerine kazanır. Yapının betisel ilk görünümü budur (bir amblem olması); aynı zamanda betisellik bir türsellik düşüncesi içerir, bu bakımdan dönüşüme açıktır. Pratik ve betisel bir arka planı olan atasözü törel (ahlaki) gerçeklikleri açıklayan sağözül (fr. sentence) işlevi ile betisel yüzeye bağlıdır. Törel bir zorunluluğa götüren atasözü genel ahlaki (*deontik* değeriyle) bir amaç hedefler. Bu hedefini yoğunlaştırılmış özellikleriyle (yapısıyla) aktararak törel içerikli bir gösterge değerine sahiptir. Bu özellikleriyle atasözü betisel ve mitsel (çünkü evrensel bir bildirisi vardır) bir motif görünümüyle yapısını belli eder. Benzer tüm durumlarda yinelenen aynı ya da benzer yapıdır. Öyleyse A aşaması belirsiz sayıda durum içerisinde işlerlik kazanan genel bir söylem içerir (işte bu nedenle atasözü bir amblem ya da simgedir). Sıradan gerçekliğin yalın bir yorumu olmanın ötesinde kendine özgü içsel yapısıyla “*fantastik*” nitelemesini çağrıştıran bir tür anlatıdır. Yapı içerisinde atasözlerinin değişik görünümünün sürerliliği (yapısal bir tutumla) kavranır, bunlar benzerlikleri ve ayrımları üzerinden çözümlenir. Öyleyse anlatsal düzen dilbilimsel ve metinsel açıdan şunları içerir:

- Aralarında bağlantı kuran yapılar, kanıtlayıcı konumlarıyla, Greimas’ın tanımlamalarına uygun olarak söylersek, birer eyleyen değerine (statüsüne) bürünerek birbirlerine göre tanımlanırlar. Yorum aşamasında sözcüksel bir döküm gerçekleştirilerek ortak duyuşa uygun bir sınıflandırmaya tabi tutulurlar.
- Anlatı düzeyinde yapıların “*oyuncuları*” (aktörleri), anlatsal rolleri, işlevleri, dönüşümler ile karşımıza çıkarlar. Atasözünün anlatsal olduğu kadar sözcüksel tutarlılığı ilkesine göre işleyen mantıksal bağlar törel bir değer imledikleri gibi, törelliği atasözünün bir yasası durumuna getiren ipuçlarıdır. Törel ya

da *deontik* boyut anlatımında sıklıkla vurgulanır (örneğin: *Adam adamdan korkmaz, utanır ya da Ata malı mal olmaz, kendin kazanmak gerek.*)

- Atasözlerinin sözcüksel değerleri özgüllükleri içerisinde sorgulanırken yanalamsal çağrışımları kavranarak yapının gerisinden çıkarılan ortak duyuşa ilişkin belirlemeler yapılır. “*Kürk ile bürk ile adam olunmaz*”da giysi, sıradan bir koruma işlevi yerine görünüşe ayrı bir değer katma işlevi yüklenir. Sözcüklere yüklenen ontolojik değerler özgünleşerek bir kapsamlayış (fr. *synecdoque*) ve düzdeğişmece (fr. *métonymie*) işleviyle ayrı bir anlamsal değer yüklenerek ortak duyuşa bağlanır.

Şunu da ekleyelim: Yapıyı oluşturan unsurların (sözcüklerin) aralarındaki eklemeliş biçimleri, yapıları kimi zaman dönüşümlere uğrayabilir/uğratılabilir (anti-atasözleri böyledir). Atasözlerinin yeni anlamları onların basmakalıplaşmış bildik anlamları karşısında ayrı bir yapıya kapı aralarlar. Bu durumda atasözleri, oldukları gibi yinelenen basmakalıplaşmış yapıların dışına çıkarlar. Daha çok parodik işlevlerle kendilerini gösteren anti-atasözleri böyle bir yapının akla hemen gelen örnekleridir. Sanal ortamdan bir örnek verelim: “*Dos kocamış windowsun maskarası olmuş.*” vb.

Buna göre, ikinci aşama (B), bir dönüşümler ve betisel/figürsel türsellik (fr. *générativité figurative*) aşamasıdır. Atasözlerinin izlekselliğine buradan ulaşılır. Ancak bunu yapmak için klasik yaklaşımda atasözünün anlamını kültürel bir edinim çerçevesinde kavramak yerine Visetti ve Cadiot, atasözlerinin arkasındaki gizli anlamsal dinamikleri sorgulayarak önce tümce olduğu kadar metinsel düzeyde bir sorgulama önerirler. Tüm biçimsel ayrımları bu düzeyde not ederler (*Kurt kocayınca kuzunun maskarası olmuş* → *Dos kocamış; windowsun maskarası olmuş*). Bu örnekte olduğu gibi, atasözlerini kuran yapıcı unsurlar çoğu zaman dizimsel, dolayısıyla anlamsal dönüşümlere uğrarlar. Dışsal görünümde beliren ayrım genel bir olgudur (verdiğimiz örnek bunu gösterir). Biçimsel ve anlamsal sapmalar ayrı bir türsel görünüme kapı aralar (örneğin, sanal ortam). Bu yolla yeni sözlüksel sınıflar oluşturulur, yeni bir değer yaratılır. Metinsel düzeyde sesel, biçimsel, bürünsel (fr. *prosodique*) vb. değişimler belirir. Atasözünü kuran anlamsal birimler yeni bir görünüm altında öbeğlenerek yeni nitelemelere olanak sağlanır. Dilbilimsel olduğu kadar eyleyensel roller değişir, işlevler farklılaşır. Anlamsal bileşenler yeni yapılarda eklenilerek bireysel anlam alanları yaratılır. Atasözü ayrı bir izlek üzerine oturtulur. Kısacası, metaforlaşır. Bu süreç aynı zamanda duruma göre biçim değiştirmeye bağlanan bir varyanlaşma (eş metinsellik) sürecine gönderme yapar (Örneğin: *Aç ayı oynamaz. Aç aman bilmez, çocuk zaman bilmez. Aç bırakma hırsız edersin, çok söyleme arsız edersin. Aç gözünü, açarlar gözünü. Aç ne yemez, tok ne demez. Aç doymam, tok acıkmam sanır. Aç koyma hırsız olur, çok söyleme yüzsüz olur, çok değme arsız olur. Aç koynunda azık durmaz. Aç köpek fırın deler. Aç kurt arslana saldırır. Aç tavuk rüyasında kendini buğday ambarında görür. Aç tokun halinden anlamaz*). Alıntılanan tüm bu sözlerde aynı yerdeşlikle ortak bir izlek (açlık) üzerinde durulur, ancak her düzeyde anlamsal yapı çeşitlenir. Atasözlerinden beklenen törel ve *deontik* gereklilik, zamandışı bilgi (onları mitle buluşturan özelliklerden birisi budur) bir dönüşüm sürecine katılmadan edemez. Bağlama göre alıntılanan atasözleri (Senegal atasözü örneği) aşamalar arasında geçişe kapı aralar. Genel bir törel edinç onları birbirleriyle ilişkilendirmeye yarar.

Üçüncü aşama (C) özlü söze, mantıksal basmakalıplara, edimselbilimsel (pragmatik) kurallara ilişkindir. Ancak bu aşamada (burası artık bir söylem aşamasıdır) sözcemenin öne alınmasıyla türsel soyutlamaların sayıları çoğalır. Dolayısıyla bütünlük silinir. Aynı söz değişik yorumlara açık duruma gelir. Atasözlerinden edimbilimsel

çıkarımlar bu aşamada yapılır. Burada gerçeklik karşısında “bilgece” bir tutum benim- senerek genel durumlara ilişkin kurallar türetilir, edimbilimsel çözümler önerilir. Soyut sözcüksel değerler, normlar, kategoriler ortaya çıkarılır ve sabitletir. Bu da ortak duyusu- nun bir parçasıdır. Birkaç örnek verelim:

- “İnsanın bir tehdiide maruz kaldığında onunla yüzleşmesi daha iyidir.”
- “İnsan bir şeyden kurtulmak istediğinde onu yermeye başlar.”
- “Bir şey istemek, ederi ne olursa olsun uygun koşulları yaratmaktır.”

Bu aşama B aşamasının figürsel ya da metaforik özelliğinden farklıdır. C aşaması mantıksal özelliklidir, atasözünden bir yarar ilkesi çıkarmaya dayanır. Daha gerçekçi bir yönü vardır, var olan durumları bir kurala indirmeye yöneliktir. Söz konusu durumlar yeniden formülleştirilerek soyutlamalar durağanlaştırılır, bir bakıma bir değişmezlik ilkesine indirgenir. C aşamasında gündeme gelen ilkelerin duruma göre güncellenmesi olmadan yalnızca figürsel, olaysal değil aynı zamanda sahnelemenin anlatsal boyutu oluşmaz. Buna göre sahneleme aşamasında “Au pays des aveugles, les borgnes sont rois” (“Körler diyarında tek gözlü adam kral olur”); bizdeki karşılığı: “Koyunun bulun- madığı yerde keçiyeye Abdurrahman Çelebi derler.”) atasözü anlatsallık düzlemine iliş- kinken, C aşaması bir ilkeler ve özlü sözler aşaması olduğundan aynı biçimde anlaşıl- maz. Atasözünün iki ayrı aşamada iki ayrı değeri vardır. “Kral olmak” dizimi salt bir değer olarak belli bir konumda kazanılan nitelik, bireysel bir avantaj iken C aşamasında daha çok hiyerarşik bir konum olarak kavranır. Birisi yapıya öteki kurala ilişkin bir aşamadır. Birisi kişisel bir hazza öteki belli bir yetiye vurgu yapar. Birisi anlatsal düze- ye diğeri törel bir ilkeye bağlanır.

Dördüncü aşamada (D) izleksellik hedeflenir. Yalın bir metafor olmanın ötesinde atasözü durumlara uyarlanarak kalıplaşmış yapısının dışında kullanıma sokulabilir. Atasözü aracılığıyla bir durumdan, izlekselliğe karşılık gelen yeni bir imge çıkarılabilir. Böylelikle atasözünün içerdiği imge duruma uyarlanarak güncellenir (artık önceden kurgulanmış somut bir durumdan söz edilmez). Sözceleme durumuna bağlı olarak ata- sözü yeni bir değer üstlenir (İşleyen demir aşınır → İşleyen demir pas tutmaz). Metafor- laşma süreci işlerlik kazanır. Metafor bir söylemdir (örneğin, bir kişiye “hasta”, “deli”, “aptal” vb. yakıştırmalar yapıldığında böyledir). İzlekselliğin kendine özgü betimlemesel ve anlatsal yapıları, sözcükleri, kategorileri, tipleri, hedefleri vd. vardır. Sözceleme izleksellik boyunca işlerlik kazanır. Metafor ise söylemin bir başka boyutudur. Metafo- rik bir sözce olan atasözü hem bir törellik içerir hem de bir biçimleştirme olgusudur. Coşkuları açıklayan toplumsal tutumların ötesine geçen bir söylem olgusu olduğundan ikna etmeye (bu da retorik yanına ilişkindir) yöneliktir. Dilsel bir olgu olarak değil, coşkuların ötesinde söylemselliğiyle, kendine özgü yapısıyla, yani kısa ve etkili, sağ- sözlü özelliğiyle ikna etmeye yarar. Söylemin ortak duyusal bir boyutu vardır. Öyley- se atasözlerinde coşkusal estetikleştirmeyle (dili biçime sokarak özel bir yapı yarat- mak) sıkı biçimde bağlantılıdır.

Atasözü bir evreden ötekine göre farklılığını belli eder, ardından yerleşir, daha son- ra da gelişir, yani dönüşerek sürer. Yinelenir, ancak kimi durumlarda başkalaşarak yeni- lenir. Her aşama söylemin bir düzeyine karşılık gelir. Ancak her biri ötekiyle ilişkisi içerisinde anlaşılabilir. İzleksellik önceki dilsel bir potansiyelin olduğu gibi kullanımı değildir. Atasözlerine ilişkin söz dağarını durağan, önceden edinilmiş bir imge deposu gibi algılamak yerine izlekselliği içerisinde de kavramak gerekir. Onları “canlı” tutma- nın yollarından birisi budur. Yinelenen tümce değil, söylemdir (her dönem ayrı sözce- leme öznelerini - söyleyenleri - yaratır). Öyleyse atasözü sıradan bir tümce değil, söy- lemdir (tümce anlamı önceden belirlenmiş durağan bir yapıyken söylem bağlama göre

yenilenen devingen bir yapıdır; dolayısıyla örneğin tüm karşı atasözü kullanımları bu tanıma uyarlar).

Bu aşamalara bağlı olarak motifin anlambilimsel ve yapısal işlevine de kısaca değinelim. Bilindiği gibi motifler, Greimas ve Courtès'in tanımladıkları biçimiyle belli bir kültürel evrenin değişik anlatılarında dolaşıp duran, birer değişmezlik özelliğine sahip, bağlam ve anlam değişikliğine karşın yinelenen tümceler arası figüratif birimlerdir. Bir motif, yer aldığı metinde farklı bir işlev yüklenebilen bir birimdir, her motif bir mikro-anlatı olabilir.¹

Biçimbirimsel ve sözlüksel motif ise atasözü çeşitlenmesine bir bütünlük katma işlevi yüklenir. Sözlüksel ve biçimsel birimlerin değişik kullanımları atasözüne çokanlamlı bir görünüm kazandırır. Bu nedenle motif, var olanın olduğu gibi, mekanik bir yinelenmesi değildir. Bütünlük fizyonomik (görünüşsel) bir yakınlaşma ilişkisine göre değerlerin aktarılmasıyla sağlanır, bu durumda bir çeşitleme içerisinde bir değişmeze bakılmaz. Şu ya da bu unsur atasözünün özünün sabitlenmesi biçiminde tanınmaz, böyle bir anlayışa indirgenmez. Her alt izlek, yani motif, yönelsel olarak değer değiştirebilir (örneğin: a- “*it derisinden post olmaz*”; b- “*it iti ısırmaz*”; c- “*it utansa don giyer*”; d- “*it ürür, kervan yürür*” vd.). Öyleyse kimileri düzanlamsal ya da göndergesel (bir hayvan, canlı olarak “it”, köpek; bu nesnel anlama ilişkindir), kimileri yananlamsal (bir kişiyi değersizleştirme; özne anlam söz konusu olur) değere sahip motifler aracılığıyla atasözlerinin çokanlamlılığı bilinen bir özellik olarak karşımızda durur. Bu bakımdan motifler dinamik, açık anlamsal birimler olabilirler, düzanlam yanında figüratif anlamlar içerir, ortak duyusunun iki ayırıcı özelliğini belirtirler. Bu özellikleriyle alıntılanır, değişik bağlamlarda (reklamlarda, gazetelerde vb.) değişik anlamsal etkiler yaratmak amacıyla kullanılırlar.

Yves-Marie Visetti ve Pierre Cadiot, çözümleme aşamasında sözünü ettiğimiz dört kategorinin uygulamasını yapmazlar. Çünkü örneğin son kategori olan izlek/izleksellik sözlü bir bütüncüyü zorunlu kılar, dolayısıyla bir metin çözümlesini gerektirir, bunun için toplumsal ve etnik dilbilimcilerin yaklaşımlarına uygun olarak verileri bir araya getirmek ve düzenlemek zorunluluktur. Bu nedenle her atasözünün kendine özgü ayırıcı özelliğini belirlemeye yarayacak farklı atasözlerini bir araya getirerek bütüncenin yapılanmasını (dağılım biçimlerini, sınıflandırılmalarını, endekslenmelerini vb.) incelemek yerine daha çok göstergebilimsel ve anlambilimsel bir perspektifte tanımlamalar ve çözümlemeler yapmaya koyulurlar. Motif, yaklaşımlarının bir parçasıdır.

Motifin anlambilimsel çözümlemesi yaparlarken atasözü anlamsal olarak basmakalıplaşmış bir yapıya indirgenmez. Dinamik bir yapılanmaya sahip olduğu anlayışına yaslanırlar. Bu bakımdan atasözünde bir dış gerçekliğe yalın bir gönderme yapılmakla yetinilmez, anlamın evrelerini belirleyen farklılaşma, durağanlaşma, özgülleşme gibi yapılanma biçimleri dikkate alınır.

Bir örnek:

“*Il n’y a pas de fumée sans feu*” (Ateş olmayan yerden duman çıkmaz) örneğinde algılamaya yönelik, duyumsanır bir izlek işlerlik kazanır. Duman ve ateş, bakışa göre almasıarak ilişkilendirilir. Duman, ateşin bir parçasıdır, aynı zamanda ayrı olarak onun nedenli bir göstergesidir, ateşi bildirir. Ateş ve duman arasında bir parça ve bütün ilişkisi (örneğin, insan ve kafası; ağaç ve gövdesi; ev ve çatısı vb.) kurulur; ancak duman bir düzdeğişmece olarak ateşten ayrılır; onunla ilişkilidir, buna karşın farklı bir düşüncüyü açıklar, aralarında başka türden bir parça ve bütün ilişkisi kurulur. Öyleyse atasözü ilk evreye uygun olarak varlıksal bir buluşma ve ayrışma etkisi üzerine kurgulanmıştır, ikinci aşamada bir parça ve bütün ilişkisi devreye girer. Duman ve ateş birer eyleyen

olarak değersel bir işlev yüklenirler. Görülür olan duman nedensel bir göstergedir, görülmeyen ateş bir tehlikeyi imler. Her ikisi de dönüşerek uyarıcı bir kipliği (bir olguya bağlı olarak ortaya çıkan yeni – özel - durum) bildirir. Ateş ve duman somut bir olaya gönderir ancak arka planda figürleşir, ayrı (soyut) bir gerçekliği belirtir. Bakışa göre ateş ve dumanın yan yanallığı atasözünün izleksel boyutuna ilişkindir, biri olmadan öteki olmaz. Bu nedensel ilişkiyi Visetti ve Cadiot bir “*mikro kriz*” olarak adlandırır (Visetti ve Cadiot 2006: 92). Duman ve ateşin yan yanallığı salt benzeşik bir izleksellik yaratmaz. Aynı unsurlar başka bağlamlarda yeni değerler yüklenerek başkalaşır. Çünkü eyleyen konumundaki unsurlar devingen, belirleyici unsurlardır: “*Az ateş çok odunu yakar*” (Az sayıda kötü insan, çok sayıda iyi insanın başını belaya sokabilir.); “*Baca eğri de olsa duman doğru çıkar.*” (İyi ve doğru kişi, elverişsiz bir ortamda bile özneteliğini yitirmez). Atasözlerinde eyleyen konumundaki unsurlar (motifler) her zaman gerçek anlamlarıyla (işlevleriyle) yinelenmezler, her eyleyenin bağlama (sahneye) göre izleksel işlevi değişir, dolayısıyla imgeselleşen söz konusu unsurlar yorumu açık duruma gelir, algılanır dünya konusunda başka bir anlayışa olanak sağlarlar.

“*Qui vole un oeuf vole un boeuf*” (Yumurta çalan (kişi) öküz de çalar). “Huylu huyundan vazgeçmez” sözünün bir başka türden anlatımı (“sahnelenmesi”, anlatsal düzeni) olan bu kullanımda üç “aktör” (eyleyen) vardır: “qui”nin içerdiği “*kişi*”, “*yumurta*” ve “*öküz*”. Her üçünün dayanağı da “*çalmak*” edimidir, bağlantı onunla kurulu. C evresinde gündeme gelen özlü söz ya da mantıksal kalıp, bir değerlendirme ya da yargı ilkesi burada işlerlik kazanır: “*Çalmak kötüdür*”. Söz konusu ilke “*çalmak*” ortak motifi içerisinde yerleşik durumdadır. Eylem, bir “*zararlılık*” görüngüsünde yer alır, değersel bir amaçla kullanılır. “*Çalmak*”, benzer eylemlerden (örneğin ‘aşırma’, ‘götürme’, ‘yürütmek’, ‘cebe indirmek’ vd.) fizyonomik özelliğiyle ayrılır. Burada sözde “*çalmak*” bilinen ortak bir motif olarak kullanılır. Batı kültürlerinde (Fransa’da) XVI. yüzyıla kadar “*voler*” “*şahinle avlanmak*” anlamında kullanılmıştır. Bu anlamıyla gizlilik, yönelimli bir hazırlık, çabukluk, şiddet, kaçırma, düzenden uzaklaşma, yırtıcılık gibi anlam-birimciler içerir. Atasözündeki kullanımı bu yöndedir.

Anlatım düzleminde “*oeuf*” (yumurta) ve “*boeuf*” (öküz) arasında kurulan ses benzerliği, kısalık hem anlamsal bir yoğunlaşmaya hem de önsöz (fr. protase) ve sonsöz (fr. apodose) arasında sıradan bir dönüşüm üzerinden izleksel olarak bir bağ, her iki eyleyen arasında bir denklem kurulmasına olanak sağlar.

B aşamasında sahneleme, bir başkalaşım sürecini başlatır. Anlatsal düzleminde “*qui*” (her kim...) eyleyeni bir öz-dönüşümle diğer iki eyleyeni etkiler, “*çalmak*” eyleminin işleviyle bütünleşir. Diğer iki eyleyen (yumurta ve öküz), çalmak eyleminin yüklemeleri olarak kullanılırlar. Hem bir niteleme hem de eyleyen olarak “*çalmak*” eylemiyle kaynaşır. “*Qui*” “alışkanlığa” batmış bir hırsızdır. Motifin metaforik evresi budur, “*çalmak*” motifinin anlambilimi değişmez, ancak anlamsal özü az çok değişik tür ve biçimler (görünümler) altında, benzer bir izleksellik ile başka atasözlerinde ya da deyimlerde yeniden kullanılabilir (Örneğin: “*Arlı arından, huylu huyundan vazgeçmez*”; “*Can çıkmayınca (çıkmadan) huy çıkmaz*”; “*Azı çalan çoğu da çalar*” vb.).

“*Yumurta*” ve “*öküz*” eyleyenleri küçük ve büyüklük karşıtlığıyla dönüşümün devingenliğini belirtirler. Başlangıç eyleminin görünümüleri (hazırlanma, oluşum aşaması) “*yumurta*” motifinin kullanıldığı kimi başka kullanımlarda yeniden karşımıza çıkar: Fransa’da kullanılan “*yumurtadan çıkmak*” (ortaya çıkmak); “*yumurtada ezme*” (“yılanın başı küçüken ezilmeli) gibi. Törelliğe ilişkin zorunluluk ifadeleri kullanılmadığından atasözünün bildirisi genel bir gerçekliği açıklayan bir sağısöz biçiminde aktarılır, *deontik* boyut bir suç unsuru içeren “*çalmak*” eylemine yüklenmiştir. Bir “*yumurta*

çalmak”la “*öküz çalmak*” mantıksal, nedensel bir eşleştirme ile bağlantılandırılarak içsel bir dönüştürümle bir neden sonuç ilişkisi bildirilir. Motif, bir törellik ekseninde yoğunlaştırılarak iki edim arasındaki ayırım ortadan kaldırılır, her ikisi aynı törel bir gerekliliğe bağlanır. C ve D aşamalarında aynı söze yüklenebilen başka değerler, edimsel ve törel çıkarımlar yapılır, değer üretilir, kural ortaya konulur ve sabitlenir. Motifin kalıplaşmış yapısı yeni durumlarda kullanılarak yeni bir izleksellik yaratılır. Böylelikle içerdiği imge duruma göre güncellenir.

Fonetik düzlemde bir çabukluk işlemiyle (sessel olarak “*oeuf*” den hemen “*boeuf*”e geçiş), biraz da “*eğlenceli*” bir yönelimle (yumurtadan birden bire öküze atlamak) örtük olarak bir aşırılık (açgözlülük) düşüncesi imlenir. Öyleyse atasözünün her bir unsuru ona zenginlik, derinlik katmaya olanak sağlar. Kuşkusuz böyle bir atasözünün yapısı, tonu, seçilen motif “*ciddi*” bir ortamda “*hassas*” (örneğin, ciddi bir ortamda – örneğin bir iş toplantısında - “*öküz*” teriminin geçmesi) bir kullanıma kapı aralar.

Kıyası bu türden anlambilimsel çözümler atasözlerinin biçimsel ve içeriksel, dolayısıyla anlamsal bakımdan özgüllüklerini daha iyi kavramaya olanak sağlar. Bu nedenle atasözünün devingenliğini, yarattığı anlamsal potansiyeli daha iyi algılamının yolu dar alanda derinlikli (mikro) çözümler ve ilişkilendirmelerle olasıdır. Bu türden bir sorgulamada atasözünün düzandanlamının ötesinde yananlamı, bir başka anlatımla figüratif ya da metaforik anlamı belirlenir. Her unsurun rolleri, nitelikleri, değerleri, biçimleri onun türsel olarak özelliğinin anlaşılmasına da yarar. Dizisellik ve dizimsellik eksenine atasözlerinin içsel işleyişini kavramaya yöneliktir. Anlambilimin en küçük birimleri olan anlambirimciklerden yola çıkan böyle bir sorgulama düzandanlamın anlaşılmasına yarar; ona bağlı metaforik sorgulama ise yananlamın kavranması aşamasına ilişkindir. Şunu da ekleyelim: Kendine özgü düzandanlamsal özelliği ne olursa olsun her atasözü sürekli bir kanıtlayıcılık değerine sahiptir (örneğin, konuşma dilinde bir söylemin geçerliliği onunla güçlendirilmek istenir). Kanıtlama, atasözünün baskın çıkan işlevlerinden birisidir. Bu kanıtlama işlevi, her bir bileşenin uygun rolünü belirleyerek atasözünün genel anlamsal yapılanmasını kontrol eden bir birleştirme ilkesi olarak görünür. Kanıtlama işlevi için kimi unsurlar zorunlulukken metaforun saymaca bir özellikte olduğunu unutmamak gerekir (çünkü söyleme, yani dilin bireysel – bir kişi ya da toplumun üyelerince - kullanımına ilişkindir.)

Anlambilimsel bir çözümlemede *çıkartım* atasözünün bir diğer özelliği olarak kavranır. Çıkartım, tümce düzeyinde değil, törel gerçeklik, yani değer üzerinde gerçekleşir (Kleiber, düzandanlamdan bir çıkartım yapmanın bir yanılığı olduğunu söyler).²

Bütün bunlardan ortak duyuşa yönelik şu sonucu çıkarabiliriz: Ortak duyuş dilin bir arka planı değildir, söylemin kendine özgü yöntemlerinden, özellikle metaforlardan yararlanır. Ortak duyuşun ayrılmaz bir parçası olan atasözü yalnızca pratik bir anlam aktarma işi değildir. Sıradan bir özlü söz formatında da değildir. Motifler aracılığıyla figürleşir. Değişik anlamsal katmanlarda dönüşür. Bu nedenle devingen bir yapısı vardır. Visetti ve Cadiot’un ileri sürdükleri gibi atasözü anlamlı bir biçim gibi görülür. Ortak duyuşun pratik, mitsel, duyulur, gerçeğe ilişkin boyutlarının iç içe geçtiği söylemler arası anlamlı bir yapı, toplum yaşamında, değişik dönemlerde yüklediği işlevlerle “*ulusların bilgeliğinin*” en kestirmeden anlatımı olan bir mikro tür olan atasözünün kendine özgü bir söyleme biçimi vardır. Söyleme biçimiyle hem dilsel bir kimliği vardır hem de toplumsal bir kimliği açıklar. Atasözlerinin deyimsel dil biçimleri kipleşmiş deneyimlere, tutumlara, anlatı taslaklarına, “*küçük mitlere*” biçimsel olarak yaklaşırken imgesel ve dilsel boyutlarını ilk anda pek belli etmezler. Özellikle metaforik bir atasözü ortak duyuşu, inanışları, düşünceleri iç içe sokarak kapalı bir yapı (sahneleme ya da

anlatma biçimi) oluşturur. Anlambilimsel çözümlemede bu yapıyı oluşturan temel unsurlar (eyleyenler, motifler gibi) ve ekleniş biçimleri incelenir. Böylelikle anlamın algılanış (üretiliş) biçimi kavranır. Bu yapılırken algı (toplumsal ve bireysel) ve dil arasındaki yakınlaşma göz önünde bulundurulur. Atasözünün anlamsal dokusunda kavranan motifler atasözünün algılanması ve değerlendirilmesi arasındaki bağı görmeye olanak sağlar. Figürselliğin mitsel boyutu bu biçimde ortaya çıkarılır. Dilbilimsel tanımlamanın odağında, özellikle ortak duyusun herhangi bir izleksel ve kipsel biçimini besleyen estetik ve etik boyutların ilk durumu ortaya çıkar. Ortak duyusun anlam düzenlenişi, kendine özgü dil kullanımı, anlam üretimi çözümlenerek türselliğine ilişkin belirlemeler yapılır. Atasözünün anlam üretim aşamasına böylelikle geçilir. Öyleyse anlamın evrelerini anlayabilmek için içsel yapıyı irdelemek gerekir. Bu nedenle atasözünü hazır bir yargı, bir basmakalıp (anlatım) gibi düşünmemek gerekir (böyle bir anlayış onların devingenliğine zarar verir). Atasözünün anlambilimsel bir sorgulamasında amaç algılanır (duyulur) olandan figürsel (metaforik) olana geçilerek ortak duyusun dilsel yoldan kavranmasına çalışmaktır. Ayrıca anlambilimsel bir çözümlemeyle atasözünün basmakalıplaşmış anlamı yerine izlekselliği aracılığıyla dönüştürülebilirliği (esnekliği) anlaşılmasına çalışılır. Bu çalışmada böyle bir sorgulama yapabilmeyen kimi hareket noktalarını belirledik.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. Folklor ve Metinlerarasılık, s. 94

2. 2000, « Sur le sens des proverbes », *Langages* 139

KAYNAKÇA

Aktulum, Kubilay, *Folklor ve Metinlerarasılık*, Çizgi Yayınları, 2013.

Anscombe Jean-Claude, “Proverbes et formes proverbiales: valeur évidentielle et argumentative”, *Langue française*, no. 102, 1994, s. 95-107.

Dumarsais, *Des Tropes ou des différents sens*, Flammarion, 1988.

Fontanier, Pierre, *Les Figures du discours*, Flammarion, 2009.

Gencărău, Oana Aurelia, “la Métaphore dans le discours proverbial”, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Philologia*, no 2, 2008.

Greimas, A. Julien, *la Sémantique Structurale*, Seuil, 1970.

Grésillon, Almuth, Maingueneau, Dominique, “Polyphonie, proverbe et détournement: ou Un proverbe peut en cacher un autre”, *Langages*, no. 73, 1984, s. 112-125.

Lévi-Strauss, Claude, *la Pensée Sauvage*, Pocket, 1990.

Maingueneau, Dominique, *Pragmatique pour le discours littéraire*, Armand Colin, 2005.

Rastier, François, *la Sémantique interprétative*, PUF, 1987.

Tamba, Irène, “Le sens métaphorique argumentatif des proverbes”, *Cahiers de praxématique*, no. 35, 2000.

Tamba, Irène, *Le Sens figuré*, Paris, PUF, 1981.

Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, 2012.

Visetti, Yves-Marie ve Cadiot, Pierre, *Motifs et Proverbes, essais de sémantique proverbiale*, PUF, 2006.

Visetti, Yves-Marie ve Cadiot, Pierre, “Le sens commun dans la facture du proverbe”, in C. Gautier, S. Laugier (dir.), *Normativités du sens commun*, s. 129-158, PUF, 2009.